

**EPISODUL „AVRAAM ȘI SARA ȘI ARĂTAREA SFINTEI TREIMI
LA STEJARUL DIN MAMVRI”, ÎN TRADUCERILE BIBLICE
DIN MS. 45, MS. 4389, *BIBLIA DE LA 1688*
ȘI ÎN TRADUCEREA *HRONOGRAF DEN ÎNCEPUTUL LUMII*
DIN MS. 3517 (CCA 1658-1661)***

MIOARA DRAGOMIR

Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași
mioaradragomir_2006@yahoo.com

Résumé: Le fragment de l'apparition de la Sainte Trinité aux chênes de Mamré contient une multitude de différences entre le texte de la *Chronique* et la Bible (B1688, Ms. 45, Ms. 4389), d'une part, et entre la *Chronique* et les deux chroniques grecques d'après lesquelles elle a été traduite, d'autre part. La démarche comparative que nous avons réalisée dans cet ouvrage est en mesure de faire ressortir ces différences et nous introduire dans le laboratoire du travail de la création du traducteur. Elle met en valeur les traits caractéristiques de la chronique, beaucoup plus généreux que le texte biblique, puisqu'elle permet des adjonctions, aussi bien que des omissions par rapport à la source et, suivant la même manière dont la littérature des chroniques a été écrite, le traducteur exprime dans une manière vaste tout un monde. D'une part, il cherche que le fil des faits et des événements soit respecté et que le lecteur ne perde rien de l'information présente dans les originaux écrits en grec. Par surcroît, il consulte les deux chroniques grecques et il prend tout ce qui lui semble important du texte de Kigalas qui, généralement, constitue la source principale, aussi bien que du texte de Dorothéos de Monemvasia, utilisé d'habitude comme source secondaire. D'autre part, il fait passer tout à travers son propre filtre et nous avons observé que, jugeant d'après les transformations qu'on a suivies ici, il suppose une analyse socio-psychologique fine, du talent littéraire, le désir de transmettre les faits aussi véridiquement que possible, de l'esprit encyclopédique et l'adaptation à ce qui lui semble représenter l'esprit du lieu, c'est-à-dire il essaie de tout transmettre en s'adressant à ses contemporains des Pays Roumains. Évidemment, tout passe à travers un sentiment religieux authentique et le prisme de la problématique de la croyance et du dogme orthodoxe-chrétien. Ces traits spirituels, qui se constituent partie de son fondement psychologique et spirituel, s'ajoutant à ceux que nous avons mentionnés dans d'autres ouvrages, nous déterminent de considérer que le traducteur ne pouvait être qu'une figure emblématique de la culture roumaine, que nous avons identifiée, à travers le temps – par des arguments philologiques et linguistiques –, dans la personne de l'érudit profondément préoccupé par la sphère religieuse, Nicolae Milescu Spătarul.

* *L'épisode d'Abraham et de Sara et l'apparition de la Sainte Trinité aux chênes de Mamré, dans les traductions bibliques contenues dans le MS. 45, le MS. 4389 et dans la traduction Chronique dès le commencement du monde, qui fait partie du MS. 3517 (vers 1658-1661).*

Mots-clef: chronique, source principale/source secondaire, différences par rapport aux textes bibliques.

1. *Hronograf den începutul lumii* este o traducere din limba greacă, amplă, care, deși nu redă literal originesele grecești – ba chiar, în multe locuri, le rescrie –, respectă întocmai canoanele scrierii unui cronograf. Astfel, partea de început cuprinde faptele de la facerea lumii, apoi urmează firul biblic vechi testamentar, cu istoriile sale principale. Traducătorul, pe care noi l-am identificat în persoana cărturarului Nicolae Milescu Spătarul (Dragomir 2007; Dragomir 2017), dă dovadă de un talent literar veritabil prin faptul că preia date din originalele grecești, le prelucrează și intervine, chiar, cu propriile comentarii. Se poate spune că, pentru acea dată, mijlocul secolului al XVII-lea, cca 1658-1661 – cum am datat traducerea (Dragomir 2007)¹ – redarea *Hronografului* în limba română cu un grad ridicat de autonomie față de original, are și trăsăturile unui act de creație.

2. Între episoadele biblice din partea de început a *Hronografului* este și acela al arătării Sfintei Treimi către Avraam și Sara, la stejarul din Mamvri. În cadrul acestui episod, am identificat o seamă de momente:

I. Dumnezeu i se arată lui Avraam când acesta avea 99 de ani și îi spune că vrea ca seminția lui să dăinuie și prin nașterea unui fiu de către Sara, soția sa, și că urmașii lui vor fi împărați.

II. Dialogul Avraam – Dumnezeu: Avraam se miră că i se va naște fiu, întrucât el și Sara sunt deja bătrâni, iar Sara este nerodnică. Se roagă ca măcar Ismail, feciorul lui și al slujnicei Agar, să trăiască și să-i fie sprijin la bătrânețe.

III. Dumnezeu îi răspunde lui Avraam că, deși Sara este nerodnică, va naște un fecior pe care îl va numi Isaac și cu care „va pune legătură mare”, iar neamul lui Ismail, pentru care Avraam se roagă, se va înmulți și va fi blagoslovit.

IV. Se arată o calitate a lui Avraam: el și Sara sunt iubitori de oaspeți. În plus, se spune despre Avraam că este drept și bun.

V. Dumnezeu li se arată lui Avraam și Sarei într-un loc ce se cheamă Mamvri, sub înfățișarea a trei bărbați, despre care traducătorul ne spune că, în realitate, reprezintă Sfânta Treime.

VI. Avraam i se adresează Sfintei Treimi la plural, dar cu un singur cuvânt, „Doamne”. Discuție asupra celor trei ipostasuri ale Trinității într-un singur Dumnezeu.

VII. Comentariul traducătorului despre obiceiul spălării picioarelor la oaspeți înainte de masă.

¹ După cum am arătat (Dragomir 2007), Ms. 3517, care este prototipul copiilor ce s-au dezvoltat din această traducere, a putut fi copiat după terminarea traducerii și înainte de 1672.

VIII. Comentariul traducătorului în care îl laudă pe Avraam ca om iubit de Dumnezeu, explicând, astfel, de ce a fost vrednic să i se arate Sfânta Treime.

IX. Comentariul traducătorului despre dumnezeirea Sfintei Treimi, care se înfățișează ca „arătare” ce nu se atinge de ospățul material oferit de Avraam.

X. Dialogul Sfintei Treimi cu Avraam și Sara, în care li se anunță din nou nașterea fiului, Isaac, la bătrânețe; Sara râde, inițial nu crede, iar Dumnezeu îi spune că la dumnezeire nimic nu este cu neputință.

XI. Explicația semnificației numelui Isaac în ebraică, preluată din cronograful lui Matheos Kigalas.

XII. Cronologizarea: Avraam era de 100 de ani la nașterea lui Isaac, iar de la Adam erau 3413 ani.

Structura acestui episod este aproape identică în B1688 și în manuscrisele biblice 45 și 4389 (Fac. 17:15-21; 18:1-16; vezi GENEZA 1988) și parțial diferită de cea din *Hronograf*:

I. Dumnezeu i se arată lui Avraam când acesta avea 99 de ani.

II. Dialogul Dumnezeu – Avraam: Dumnezeu îi spune că Sara, soția lui Avraam, îi va naște un fecior; Avraam râde, căci se știe bătrân și el, și, mai mult decât atât, Sara este nerodnică; Avraam se roagă pentru Ismail, fiul lui și al slujnicei Agar; Dumnezeu anunță din nou că Sara va naște un fiu, cu care va întări „făgăduință vécinică”, iar neamul lui Ismail se va înmulți și va fi blagoslovit.

III. Dumnezeu se arată lui Avraam și Sarei la stejarul din Mamvri, sub înfățișarea a trei bărbați.

IV. Avraam și Sara poruncesc să li se spele picioarele oaspeților și le pregătesc ospăț.

V. Sfânta Treime întreabă de Sara și îi anunță că vor avea un fiu; Sara râde, căci se știe bătrână și nerodnică.

VI. Sfânta Treime le spune că dumnezeirea poate orice și o ceartă pe Sara că a râs, iar aceasta neagă.

3. Episodul arătării Sfintei Treimi în *Hronograf*, cuprins în Glava 8, este redat atât după textul de bază de pe care s-a făcut traducerea, cronograful lui Matheos Kigalas, *Νέα σύνοψις διαφορῶν ἱστοριῶν ἀρχομένη ἀπό κτίσεως κόσμου...*, tipărit în anul 1650, la Veneția (= K), cât și după cronograful lui Dorotheos de Monemvasia, *Βιβλίον ἱστορικὸν περιέχον ἐν συνόψει διαφορούς καὶ ἐξόχους ἱστορίας...*, Veneția, 1631 (= D), care este folosit ca sursă secundară. După cum se poate observa din schema prezentării momentelor, în *Hronograf* se regăsesc toate momentele din Biblie, care sunt traduse aproape identic în B1688, în MS. 45 și în MS. 4389. Însă, spre deosebire de firul biblic, *Hronograful* prezintă și alte aspecte care fie se regăsesc parțial în textele grecești, fie pur și simplu nu apar deloc nici în acestea, și, în acest caz, reprezintă intervenția traducătorului în text și chiar putem spune, în unele situații, fără să exagerăm, că sunt creația acestuia.

a) În dialogul care se poartă prima dată când Dumnezeu i se înfățișează lui Avraam, acesta i se adresează cu apelativul *Doamne*, vocativul din limba veche pentru *domn*, iar adresarea aceasta nu se regăsește nici în Biblie, nici în cronografele grecești. De asemenea, traducătorul alege să redea aici textul lui Kigalas, în care nu apare și verbul *râse*, care exprimă o atitudine mai îndrăzneată a lui Avraam, așa cum apare în B1688 (Ms. 45 și Ms. 4389) și în D, ci numai verbe care indică pioșenia: „Iară Avraam, dac-audzî cuvîntul lui Dumnădzău, cădzu cu fața la pămîntu și mulțâmi lui Dumnădzău și dzîsă: «*Doamne*, eu sîntu acmu de 100 de ai...»” (f. 10^v). O altă deosebire datorată rescrierii este aceea că, în Biblie, acest pasaj nu apare ca dialog cu Dumnezeu, ci ca un monolog al lui Avraam, pe care, desigur, Dumnezeu, îl aude. Tot astfel se regăsește și în D:

B1688 (Ms. 45, Ms. 4389), 17:17: Și căzu Avraam pre fața lui, și rîse, și zise *întru cugetul lui*, zicînd: „De să va naște fiu celui de 100 de ani și Sarra, de 90 de ani fiind, va naște?” (206).

K: ὁ δὲ Ἐβραῶν ἀκούσας ἔπεσεν μετὰ τὸ πρόσωπον εἰς τὴν γῆν καὶ ἐπροσκύνησε καὶ εἶπε. Τῶρα ἐγὼ ἦμαι ἑκατὸν χρονῶν... [κζ´] (Avraam, auzind, căzu cu fața la pământ și se închină și zise: „Acum eu sunt de o sută de ani”) (27).

D: ὁ δὲ Ἐβραῶν... ἔπεσε καὶ προσκύνησε, ἐγέλασε, λέγοντας εἰς τὸν ἑαυτὸν του ὅτι τῶρα εἶμαι ἑκατὸν χρονῶν... (20) (Avraam..., căzu și se închină, rîse, spunându-și în sine sa că „acum sunt de o sută de ani”).

b) Avraam nu crede și nu mai speră să aibă copii, dar se roagă pentru Ismail, fiul pe care îl are cu slujnica lor, Agar. Pornind de la un fapt de viață, acela că oamenii văd, în general, și un sprijin în copii la bătrânețe, traducătorul exprimă acest gând pe care i-l atribuie lui Avraam: „Numai pentru Ismail mă rog, *să aibu radzăm de bătrîneață*” (f. 10^v). Aceasta este o creație narativă de tip psihologic a traducătorului, căci observația nu se regăsește nici în textul biblic, nici în cele două cronografe grecești:

B1688 (Ms. 45, Ms. 4389), 17/18: Și zise Avraam cătră Dumnezău: „Ismail, acesta trăiască înaintea ta!” (206).

K: καὶ ἀποκριθεὶς Ἐβραῶν εἶπε πρὸς Κύριον. Ἰσμαὴλ αὐτὸς ζήτω ἐναντίον σου [κζ´] (Și răspunse Avraam, spuse înaintea lui Dumnezeu: „Ismail, pe acesta îl cer înaintea Ta”) (27).

D: καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἀβραὰμ, εἶπε πρὸς Κύριον. Ἰσραὴλ αὐτὸς ζήτω ἐναντίον σου (20)² (id.).

c) În același dialog, prima dată când i se înfățișează Dumnezeu lui Avraam, acesta își spune prin argumente logice, dar pământești, că nu este posibil să mai aibă fii, întrucât și el, și Sara sunt bătrâni, iar Sara este nerodnică. Observăm că Dumnezeu nu îl ceartă pe Avraam pentru îndoiala sa, nici pentru faptul că a râs, ci îi repetă vestea. Ca pentru a sublinia acest aspect, traducătorul imaginează în dialog o cale în plus de comunicare, de înțelegere între ființa umană și divinitate și de aceea adaugă un pasaj în care exprimă cum, ca pentru a-i îmblânzi sufletul, Dumnezeu chiar reia argumentul lui Avraam și își întărește promisiunea:

Dzîsă Dumnădzău cătră Avraam: „*Așea iēste, cum dzîci, că muiērea ta iēste stearpă. Iar să știi că va să-ț facă fecior și să-i pui nume Isaac*” (f. 10^v).

B1688 (Ms. 45, Ms. 4389), 17:19: Și zise Dumnezău cătră Avraam: „*Așa. Iată, Sarra, fămēia ta, va naște ție fecior și vei numi numele lui Isaac*” (206).

K: εἶπε δὲ ὁ Θεὸς πρὸς Ἀβραὰμ. Ὅτι ναὶ, ἡ γυνή σου ἡ Σάρρα θέλη σου γυνήση ὄν, νὰ τὸν ὀνομάσης Ἰσαάκ [κζ'] (Spuse Dumnezeu către Avraam că „da, femeia ta, Sarra, îți va naște fiu, să îl numești Isaac”) (27).

D: εἶπε δὲ ὁ Θεὸς πρὸς Ἀβραὰμ ὅτι νὰ, ἡ γυναικά σου ἡ Σάρρα/θέλλι γυνήση ὄν, καὶ νὰ εὐγάλης τὸ ὄνομα τοῦ Ἰσαάκ (20-21) (Zise Dumnezeu către Avraam că, „*iată, femeia ta, Sara, îți va naște fiu și să-i pui numele Isaac*”).

d) În prezentarea episodului în care Dumnezeu i se arată a doua oară lui Avraam, în Sfânta Treime, la stejarul din Mamvri, traducătorul reorganizează momentele naratoriale diferit atât în comparație cu Biblia, cât și cu cele două cronografe grecești. În B1688 și în cele două manuscrise, se spune direct cum i se arată Sfânta Treime, unde se afla Avraam și în care moment al zilei. În K se spune despre arătarea lui Dumnezeu la stejarul din Mamvri și cum i se adresează Avraam, apoi se explică faptul că Dumnezeu i se înfățișează lui Avraam pentru că era iubitor de oaspeți și știa să primească pe străini cum se cuvine. În D se spune că Dumnezeu i

² Pentru observații asupra identității unor pasaje întregi din cele două cronografe, vezi Russo (1939, 88): „în aceste două cronografe găsim sute de pagini la fel, cuvânt cu cuvânt. Dar asemănarea cea mare între ele nu se datorește numai izvorului comun pe care îl utilizează amândoi. Cigala, desigur, a avut supt ochi și a utilizat cam fără jenă pe predecesorul său [subl. n.], deși tipărea un cronograf pentru a concura tipăritura lui Dorotei”. Copierea pasajelor dintr-un cronograf scris anterior era, de fapt, maniera de alcătuire a cronografelor, care se realizau adăugându-se la fiecare nou text date noi și actualizarea împărățiilor până în zilele autorului.

se arată lui Avraam la stejarul din Mamvri – într-un pasaj mai lung asupra căruia vom reveni –, explică cum i se adresează Avraam lui Dumnezeu, apoi se expune, într-un pasaj larg (vezi infra), obiceiul din vechime, practicat atât de cei bogați, cât și de săraci, de a primi cât mai bine pe oaspeți, de a le spăla picioarele, de a le pregăti de mâncat și de băut, de a-i sluji, de a le pregăti camera de dormit peste noapte și apoi se concluzionează că, astfel, fiind și Avraam foarte bun primitor de oaspeți, Sfânta Treime a vrut să meargă la casa lui și să i se arate.

Traducătorul *Hronografului* organizează altfel succesiunea momentelor narațiunii. Mai întâi spune care erau virtuțile lui Avraam: drept, bun, iubitor de oaspeți, iar asupra ultimei calități insistă printr-o comparație lărgită, inexistentă în cronografele grecești sau în Biblie, care își are originea, din nou, în talentul literar al traducătorului și în observațiile sale de ordin psihologic: „Iar Avraam era foarte dreptu lui Dumnădzău, și bun, și priimitoriu de oaspeț, *atîta cîtu n-au mai fostu altul. Și de să vrea prileji să nu-i vie vre-ntr-o dzî oaspe la casă-le, nici ei nu mînca într-aceaia dzî?*” (f. 10^v). Abia după această introducere, prin care se justifică implicit și de ce i se arată Dumnezeu încă o data lui Avraam, se spune despre vedenia în care i se arată Dumnezeu.

Ceea ce în D este prezentat pe larg despre obiceiurile primirii oaspeților, iar în K lipsește, în *Hronograf* este preluat ca idee din D, în stil enciclopedic, într-o propoziție explicativă: „Căce c-așea le-a[u] fostu obicina pre-aceaia v<ream>, întîiu să speale picioarele oaspelui, apoi să-i facă ospățu. Deaci <i-au> dus la casa lui, să-i ospeteadză” (f. 10^v).

B1688 (Ms. 45, Ms. 4389), 18:1: Și să ivi lui, Dumnezău, cătră stejariul de la Mamvri, săzînd el la ușa cortului lui îneamiazăzi (208).

D: ἤξεύρετε, ὅτι οἱ παλαιοὶ ἄρχοντες, ὡσάν καὶ οἱ πτωχοὶ μίαν τάξιν εἶχαν. Ὅταν ἤθελαν νὰ ἀποδεχθοῦν ἄνθρωπον εἰς τὸ σπήτι, νὰ κάμουν μεγάλην εὐσπλαγχνίαν, πρῶτον ἔπλυναν τὰ ποδάρια του. Καὶ πολλαῖς φοραῖς αὐτοὶ τοὺς οἱ κοκυροὶ τὰ ἔπληναν, καὶ εἶχαν το διὰ μεγάλην εὐλαβείαν καὶ δόξαν πρὸς τὸν Θεόν, νὰ πλύνουν τὰ ποδάρια τῶν ξένων. Καὶ τότε τοὺς ἔβαναν νὰ καθίσουν νὰ ἀναπαυθοῦν ὀλίγον, ἕως οὗ νὰ ἐτοιμάσουν φαγητὰ, καὶ ποτὰ, νὰ βάλουν τράπεζαν νὰ τοὺς ὑπηρετήσουν, νὰ φάγουν καὶ νὰ πίνουν. Καὶ ἂν ἤθελαν νὰ ἀναπαυθοῦν τὴν νύκτα ἐκείνην, νὰ τοὺς στρώσουν τὰ καλλήτερα ῥοῦχα ὅπου εἶχαν νὰ τοὺς ἀναπαύσουν, καὶ μὲ μεγάλην εὐσπλαγχνίαν νὰ τοὺς ἀπεκβάλουν. Καὶ τόσον ἦτον ὁ Αβραὰμ εἰς τὴν φιλοξενίαν, ὅτι ἡ Ἁγία Τριάς ἠθέλησε καὶ ὑπήγεν εἰς τὸ σπήτι του, ἀπλήκουσεν, ἦγουν ἐκόνευσεν (21) (Să știți că gazdele cele de demult, atât cei bogați, cât și cei săraci, aveau o regulă. Când voiau să primească om la casa lor, să facă milă mare cu el, mai întâi îi spălau picioarele. Și de multe ori aceștia le spălau [?] și pentru o credință mare și slavă către Dumnezeu, spălau picioarele străinilor. Și atunci îi puneau să se așeze să se odihnească puțin până pregăteau mâncărurile și băuturile, să le pună masa, să le slujească, să mănânce și să bea. Și, dacă voiau să se odihnească și în noaptea aceea, întindeau cele mai bune așternuturi ca să se odihnească, și cu o mare milă îi țineau [?]. Și astfel era și Avraam, în iubirea de oaspeți, încât Sfânta Treime a vrut să meargă la casa sa, să se arate, adică să se înfățișeze).

e) Dar unde are loc propriu-zis a doua epifanie către Avraam? În *Hronograf* se spune că Dumnezeu „i s-au arătat altă dată într-un locu ce să chema Mamvri” (f. 10^v). Atât în B1688, cât și în D și în K se specifică cu mai multă precizie că Sfânta Treime se arată lui Avraam la stejarul din Mamvri, iar în *Hronograf* se vorbește mai general, despre un loc numit astfel. Dar se pune întrebarea ce rol are, totuși, stejarul, pentru că din toate textele, inclusiv din *Hronograf*, reiese că vedenia era deasupra capului lui Avraam. Înțelegem din D (21) și K [κζ'] (27) că ea se afla ἐν τῆ δρῦι τῆ Μομφῆ, ceea ce ar însemna anume în stejar, pe coroana stejarului. Tot astfel reiese și din Biblie, „cătră stejariul de la Mamvri”. Traducătorul *Hronografului* nu insistă pe acest amănunt, deoarece credem că dorește să insiste asupra minunii în sine și a meritelor lui Avraam, datorită cărora este vrednic să i se arate dumnezeirea.

f) În *Hronograf* traducătorul dezvăluie faptul că cei trei bărbați care se arată lui Avraam reprezintă Sfânta Treime și, în continuare, spune că Avraam înțelege că vedenia care i se înfățișează este însăși Sfânta Treime, despre care dreptii din Vechiul Testament aveau pre-știință prin harul pe care îl aveau. Traducătorul insistă asupra dogmei trinității într-o singură divinitate, pe care o simte și o recunoaște Avraam: „Și căută Avraam și vădzu trei voinici unde sta deasupra lui. Ce nu era acei trei voinici, ce era Svînta Troiță. Și dacă-i vădzu, el vru să le dzică dumnevoastră și nu putu, ce dzisă numai ca unui om, Doamne, a tute trei un cuvîntu, că cunoscu Avraam că ieste Svînta Troiță” (f. 10^v). În Biblie, evident, nu se poate discuta despre dogmă, ci doar se precizează: B1688 (MS. 45, MS. 4389), 18:2: „Și, căutînd cu ochii lui, văzu și, iată, trei bărbați sta deasupra lui”.

Traducătorul insistă asupra discuției despre cele trei ipostasuri ale Sfintei Treimi, căreia Avraam vrea inițial să i se adreseze ca mai multor persoane, „să le dzică dumnevoastră”, adică utilizând pronumele de politețe la plural³, dar își dă seama că este vorba despre dumnezeirea căreia i se închina și, de aceea, se adresează la singular, cu vocativul din limba veche pentru *domn*, anume *doamne*. Traducătorul marchează într-un mod cât se poate de clar acest aspect, și anume adresându-se direct cititorilor și atrăgând atenția asupra diferenței din exprimarea lui Avraam:

Și dacă-i vădzu, el vru să le dzică dumnevoastră și nu putu, ce dzisă numai ca unui om, *Doamne*, a tute trei un cuvîntu, că cunoscu Avraam că ieste Svînta Troiță. Pentru-aceasta dzisă cătră dînșii: „*Doamne*, de am știre înaintea Ta, să gășăscu dar de la Tine, nu treace pre lîngă robul tău, să aducă apă și să spălăm picioarele voastre. *Vedeț*,

³ Despre folosirea pronumelui de politețe la plural în *Hronograf* și în limba veche, în general, am susținut comunicarea care va fi publicată în volum la Editura Academiei, *Pronumele de politețe ca element în localizarea textelor vechi. Formele dumneata, dumnevoastră, de la româna literară veche la epoca modernă. Aplicație: Hronograf den începutul lumii (1658-1661)*, text prezentat la colochiul „Unitate lingvistică – Unitate teritorială. Rolul limbii române în Unirea de la 1918”, Iași, 30-31 mai 2018.

fraților, că Avraam au dzîs întîiu numai un nume, iar apoi el dzîsă «Să spălăm picioarele voastre»”.

Discuția asupra acestei problematice este scurtă în K și de întindere mai mare în D, unde are o tentă filozofic-creștină. Traducătorul *Hronografului* redă esențialul dogmei insistând asupra diferenței în adresarea la singular, respectiv la plural.

Adresarea către cititor (*vedeți, fraților*) are echivalent în K un pasaj care se află în altă secvență, dar care, deși este de aceeași factură, are, totuși, o formulare diferită: ἀκούετε χριστιανοί μου, τι χάριν δίδοι ἡ φιλοξενίας [κζ´] (Ascultați, creștinii mei, ce dar oferă iubirea de oaspeți) (27). Observăm câteva diferențe între cronograful grecesc și traducere. Pe când în K se folosește apelativul *creștinii mei*, traducătorul spune *fraților*, adică așa cum se obișnuiește și până astăzi în biserica ortodoxă română sau într-o adresare familiară, apropiind, astfel, pe cititor de subiectul și tema abordate. Apoi, verbul selectat de traducător este unul ce nu implică auzul (*ascultați*), ca în K, ci văzul, atât cu ochii minții, cât și concret, așa cum ar fi privitul unei icoane, adică imperativul *vedeți* are sensul ‘a fi atent, a băga de seamă’ și include și sememul ‘a înțelege’.

g) În *Hronograf*, traducătorul are propriile concluzii în privința dreptului Avraam. Fragmentul cuprinde cuvinte encomiastice, admirative, exprimate în fraze exclamative, și, încă o dată, este repetată justificarea venirii Sfintei Treimi la casa lui Avraam, adică faptul că acesta este iubitor de străini și drept: „O, preafericite Avraame, și <prea>lăudate, ce oaspeț grei⁴ au priimit de ȝ-au venit la casa! Dară <tu> drag ai fostu lui Dumnădzău pentru direptățile tale, de ȝ-au venit <la> casă Svînta Troiță” (f. 11^r).

Acest moment, desigur, nu există în Biblie, iar în cronografele grecești este cu totul altfel prezentat. De fapt, numai în K autorul se adresează cititorilor și aduce ca explicație a binecuvântării date lui Avraam faptul că era iubitor de oaspeți, nu și pe acela pe care insistă traducătorul, anume că era drept lui Dumnezeu. De asemenea, observăm că în K nu apar cuvintele laudative și admirația pe care le întâlnim în *Hronograf*:

K: ἀκούετε, χριστιανοί μου, τι χάριν δίδοι ἡ φιλοξενίας ἐπειδὴ ὁ πατριάρχης Ἀβραάμ ἦτον κατὰ πολλὰ φιλόξενος, ἐκατεδέχθη ἡ Ἁγία Τριάς καὶ ὑπήγη εἰς τὸ σπήτη του, καὶ ἐφιλοξενήθη [κζ´] (Ascultați, creștinii mei, ce dar oferă iubirea de oaspeți, deoarece patriarhul Avraam era foarte iubitor de oaspeți, a primit Sfânta Treime să meargă la casa lui și a fost bine primită) (27).

În *Hronograf*, după cum se poate observa, ideile din acest scurt fragment sunt rescrise și structurate într-o altă ordine, adresările sunt adaptate mediului românesc, iar firul

⁴ În ediția ms. 86, realizată de Gabriel Ștrempel, *Cronograf tradus din grecește de Pătrașco Danovici*, este scris *trei*.

narativ pe care îl construiește traducătorul cuprinde și un epitet, „oaspeți *grei*”, care accentuează importanța oaspetelui divin.

h) Un alt moment care nu există nici în Biblie, dar nici în cronografele grecești, este un comentariu profund și evlavios al traducătorului despre dumnezeirea Sfintei Treimi – care „era numai *arătare*” – și lumea materială, pe care o transcende: „Iar dacă-i dusă acasă, le feace osp<ăț>. Ce ospățu trebuia Svintei Troiță sau ce să mănince dumnădzăirea? Numai dac-au ședzut la masa lui Avraam, părea că să ospeteadză. <Iară> era numai arătare” (f. 11^r).

i) Ca răspuns la adresarea Sfintei Treimi către Sara și la anunțul că va naște fiu, aceasta are aceeași atitudine ca și Avraam. Traducătorul inserează o scurtă observație care umanizează personajul, construind un fir narativ al faptelor nu numai credibil, ci și cu mult mai viu: „Iară Sara sta den dosul lui Avraam și <dac>-au audzîtu de născut, ea rîsă cătinel dentru dînsă” (f. 11^r). Prin adăugirea *dentru dînsă*, care anterior apare și în cazul lui Avraam și indică faptul că Sara se gândea în sinea ei la imposibilitatea de a mai avea copii, dar mai ales prin adverbul *cătinel*, traducătorul creează o atmosferă veridică, prezentând întreaga scenă ca și cum ar fi fost de față. Adverbul în sine, specific limbii vechi⁵, este mai rar folosit și este sugestiv în acest context. În Biblie și în textele grecești, această determinare a verbului *a rîde* nu apare, iar precizarea care indică interiorizarea stării, *dentru sine*, apare numai în Biblie:

B1688 (Ms. 45, Ms. 4389), 18:12: Și rîse întru sine Sarra, zicînd.

K: ἡ δὲ Σάρρα ἔστεκεν ὀπίσω εἰς τὸν Ἀβραάμ, καὶ ἀκούοντας ἐγέλασεν [κζ´] (Sarra stătea în spatele lui Avraam și, auzind, rîse) (27).

D: ἡ δὲ Σάρρα ἔστεκεν ὀπίσω ἀπὸ τὸν Ἀβραάμ, καὶ ὡς ἤκουσεν ὅτι νὰ κάμη παιδί, ἐγέλασεν (Sarra stătea în spatele lui Avraam și, când auzi că va naște copii, rîse) (21).

j) Scena apariției Sfintei Treimi la stejarul din Mamvri se încheie în *Hronograf* și în Biblie cu cuvintele pe care Sfânta Treime i le adresează Sarei. Aceasta percepe și ca pe o muștrare întrebarea „Ce rîsă Sara au căce vasă facă feciori?” (f. 11^r), pe care i-o adresează indirect Dumnezeu, și, de aceea, reacția ei este aceea de a se apăra și de a nega că a răspuns astfel cuvântului lui Dumnezeu. Ca pentru a respinge total atât imposibilitatea la care se gândise, cât și propria reacție, considerate de ea însași ca o

⁵ În Gheție (1975, 175) se explică forma *cătinel* „prin contaminarea dintre *cătelin* și *încetinel*”. Acest adverb apare la sfârșitul secolului al XVII-lea, în unele texte din Moldova, Muntenia și Transilvania; vezi ILR (1532-1780, 335). În DA se propune următoarea etimologie: „Din lat. pop. **cautelînus* sau **cautelēnus* «cu precauțiune, în mod prevăzător» (din *cautela* «prevedere»). Cuvântul s-a simțit, prin etimologie populară, compus din *caute* și *lenis* [...]. După analogia lui *încetinel*, i s-a modificat sensul și s-a metatezat forma mai veche *cătelin* în *cătinel*”.

impietate, negația Sarei este dublă. Când traducătorul redă verbul din textul grecesc prin două verbe, spunând „Iar Sara *să scândăli* <și *să*> *lepădă* cum n-au rîsu” (f. 11^r), el vrea să arate că Sara dorește, pe de o parte, să se apere și să îndepărteze reacția ei (*se scândăli*), iar pe de altă parte, să o nege (*să lepădă*), ca, astfel, să o facă uitată, căci era evlavioasă și avea frică de Dumnezeu. În B1688 (și Ms. 45, Ms. 4389), Dumnezeu întărește muștrarea că Sara, prin reacția ei, a gândit greșit și, ca să-i îndepărteze orice îndoială din suflet, dar, probabil, și pentru ca muștrarea să fie auzită, deopotrivă, de Avraam – căci și el rîsesse când Dumnezeu îl anunță același lucru la prima epifanie –, nu îi lasă ultimul cuvânt Sarei, care neagă și se apără.

În cronografele grecești, dialogul nu se prelungește, ci se spune că Sara neagă, pentru că se temea de Dumnezeu.

B1688 (Ms.45, Ms. 4389), 18:15: Și să lepădă Sarra, zicînd: „N-am rîs”, pentru că s-au temut. Și zise: „Ba ce, ai rîs!”.

K: ἡ δὲ Σάρρα φοβηθεῖσα ἀρνῆθη πῶς ἐγέλασεν ὅμως κάθως εἶπεν ὁ Κύριος, ἐγγαστρῶθη ἡ Σάρρα [κζ'] (Sara, temătoare, negă că a rîs, totuși, după cum a spus Domnul, a rămas însărcinată).

D: ἡ δὲ Σάρρα ὡς ἤκουσεν οὕτως, ἀρνῆθη ὅτι ἐγέλασε, διότι ἐφοβήθη διὰ τὸν Κύριον (21) (Sara, cum auzi aceasta, negă că a rîs, deoarece îi era frică de Dumnezeu).

k) În sfârșit, concluzia întregului episod este exprimată în *Hronograf* într-un mod care nu lasă loc de îndoială și, în același timp, din care reiese însăși credința celui care o exprimă, a traducătorului: „<Nimic nu> iește în deșertu la Dumnădzău, nici un lucru” (f. 11^r). Exprimarea este aproape axiomatică prin repetarea „nici un lucru”, care anulează orice urmă de dubiu. Și în cronografele grecești se neagă de două ori, însă în *Hronograf* negația absolută este structurată în așa fel încât se realizează, de fapt, de trei ori: o dată prin pronumele negativ *nimic*, apoi prin negația verbului *nu este în deșert*, apoi prin reluarea prin adverbul negativ *nici un lucru*.

B1688 (Ms. 45, Ms.4389), 18:14: Au doară nu să poate lîngă Dumnezău cuvîntul?

K: οὐκ ἀδυνατήση παρὰ τῷ Θεῷ πᾶν ῥῆμα [κζ'] (Nu este imposibil la Dumnezeu nici un cuvânt).

D: κανένα πρᾶγμα δὲν ἀδυνατεῖ τῷ Θεῷ (21) (Nici un lucru nu este imposibil la Dumnezeu).

4. Concluzia noastră este că fragmentul arătării Sfintei Treimi către Avraam și Sara la stejarul din Mamvri cuprinde o sumă întregă de diferențe între textul

⁶ În gramatica actuală aici ar fi chiar un adjectiv pronominal negativ.

Hronografului și Biblie (B1688, Ms. 45, Ms. 4389), pe de o parte, și între *Hronograf* și cele două cronografe grecești de pe care a fost tradus, pe de altă parte. Demersul comparativ pe care noi l-am realizat în această lucrare este în măsură să arate aceste diferențe și să ne introducă în laboratorul de lucru al creației traducătorului. El valorifică trăsăturile specifice cronografului (pentru definiție și alte observații vezi cele prezentate în Dragomir 2007, 11-15), care oferă mai multă larghețe decât textul biblic, în sensul că permite atât adăugiri, cât și omisiuni față de sursă și, în aceeași manieră în care este scrisă literatura cronografelor, traducătorul exprimă într-un mod cuprinzător o întregă lume. Pe de o parte, urmărește ca firul faptelor și al evenimentelor să fie respectat și cititorul să nu piardă nimic din informația prezentă în originalele grecești. Mai mult decât atât, consultă ambele cronografe grecești și preia tot ceea ce consideră important atât din cel al lui Kigalas, care, în general, este sursa principală, cât și din cel al lui Dorotheos de Monemvasia, utilizat de obicei ca sursă secundară. Pe de altă parte, totul este trecut prin filtrul propriu, care, din transformările pe care le-am urmărit aici, observăm că presupune o fină analiză socio-psihiologică, talent literar, dorința de a transmite cât mai veridic faptele, spirit enciclopedic și adaptarea la ceea ce știe că ar putea reprezenta spiritul locului, adică încearcă să transmită exhaustiv faptele, adresându-se contemporanilor săi din Țările Române. Desigur, totul este trecut printr-un autentic sentiment religios și prin prisma problematicii credinței și dogmei ortodox-creștine. Aceste trăsături spirituale, care se constituie ca parte a *bazelor sale psihologice și spirituale*⁷, alături de cele pe care le-am prezentat în alte lucrări, ne determină să considerăm că traducătorul nu putea fi decât o personalitate a culturii române, pe care, cu argumente filologice și lingvistice, am identificat-o de-a lungul timpului (Dragomir 2007; Dragomir 2017) în persoana cărturarului cu profunde preocupări în sfera religioasă, Nicolae Milescu Spătarul.

Bibliografie

A. Izvoare

B1688 = *Biblia. Dumnezeiasca scriptură veche și nouă*, București, 1688; vezi GENEZA 1988.

D = Dorotheos de Monemvasia, *Βιβλίον ἱστορικὸν περιέχον ἐν συνόψει διαφόρους καὶ ἕξόχους ἱστορίας...*, Veneția, 1631.

GENEZA 1988 = *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688. Pars I. Genesis*, Alexandru Andriescu, Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Elsa Lüder, Paul Miron, Mircea Roșian, Marietta Ujică, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”/Freiburg, Albert Ludwigs Universität, 1988.

⁷ Pentru a denumi un tot ce cuprinde trăsăturile care determină modul de traducere pe care l-am observat aici, am studiat monografia *Alexandru Philippide*, de Carmen-Gabriela Pamfil, București, Editura Litera Internațional, 2008, de unde am preluat conceptul de *bază psihologică/spirituală*, concept fundamental al doctrinei A. Philippide – G. Ivănescu.

- K = Mattheos Kigalas, *Νέα σύνοψις διαφορῶν ἱστοριῶν ἀρχομένη ἀπό κτίσεως κόσμου...*, tipărit în anul 1650, la Veneția.
- MS. 45 = Manuscrisul rom. nr. 45 de la Filiala din Cluj a Bibliotecii Academiei Române; conține traducerea Vechiului Testament efectuată de Nicolae Milescu Spătarul, copiată de Dumitru din Câmpulung; vezi GENEZA 1988.
- MS. 3517 = Manuscrisul rom. nr. 4317 de la Biblioteca Academiei Române, care conține prototipul copiilor traducerii *Hronograf den începutul lumii* (fără foile de la început).
- MS. 4389 = Manuscrisul rom. nr. 4389 de la Biblioteca Academiei Române; conține traducerea Vechiului Testament realizată de (probabil) Andrei Panoneanu; vezi GENEZA 1988.

B. Literatură secundară

- Cronograf tradus din grecește de Pătrașco Danovici*, ediție îngrijită și cuvânt înainte de Gabriel Ștrempel, *Studiu introductiv* de Paul Cernovodeanu, București, Editura Minerva, vol. I, 1998, vol. II, 1999.
- DA = *Dicționarul limbii române*, tomul I, Partea a II-a, litera C, București, tipografia ziarului „Universul”, 1940.
- Dragomir, Mioara, *Hronograf den începutul lumii (Ms. 3517). Studiu lexicologic*, vol I, *Descrierea lexicului. Raportare la lexicul din traducerile mitropolitului Dosoftei. Raportare la lexicul epocii*, vol. II, *Aplicarea conceptului de bază psihologică/spirituală în lingvistică și filologie. Hronograful este traducerea lui Nicolae Milescu Spătarul*, Iași, Editura Doxologia, 2017.
- Dragomir, Mioara, *Hronograf den începutul lumii (ms. 3517). Probleme de filologie*, Iași, Editura Trinitas, 2007.
- Gheție, Ion, *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei, 1975.
- ILR = Chivu, Gh./Costinescu, Mariana et. al., *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, Ion Gheție (coord.), București, Editura Academiei Române, 1997.
- Russo, Demostene, *Studii istorice greco-române. Opere postume*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol I”, 1939.